

Питання шевченкознавства

Микола Жулинський

УДК 82–94(477)“Т.Г.Шевченко”

ІМЕНЕМ ШЕВЧЕНКА, В ІМ'Я ШЕВЧЕНКА¹

Ідеться про роботу Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка у 2009 – 2010 рр. Автор розповідає про лауреатів 2009 – 2010 рр., про вручення премій 2010 р., міркує про потребу гідного відзначення 200-ліття від дня народження митця. Наведено тексти промов із нагоди річниць Шевченка.

Ключові слова: Національна премія України імені Тараса Шевченка, Ганна Герман, Оксана Пахльовська, рукописи, архівосховище.

Mykola Zhulynsky. With Shevchenko's name, in the name of Shevchenko

The paper deals with the activities of the Shevchenko National Prize Committee during 2009-10. The author acquaints the reader with the prize-winners of the years 2009 and 2010, informs on the presentation of the award, and ponders over a worthy celebration of the writer's 200th anniversary. The article is supplemented with orations delivered on the occasion of various Shevchenko's anniversaries.

Key words: the Shevchenko National Prize, Hanna Herman, Oksana Pakhliovska, manuscripts, archival depository.

* * *

Тоді ж було з моєї ініціативи підготовлено оновлене Положення про Національну премію України імені Тараса Шевченка, у якому, зокрема, зазначено: “Твори і роботи на здобуття Національної премії відбирають та рекомендують члени експертних комісій та члени Комітету на підставі моніторингу культурно-мистецького простору України і подають їх на розгляд Комітетові. Самовисування на премію не передбачається”.

Члени Комітету заявили, що складають свої повноваження з єдиною метою: аби Президент міг прийняти нове положення та сформувати новий склад Комітету. Ми це робили для того, щоб розв'язати Президентові руки, а не тому, щоби змінити голову Комітету, як дехто згодом зауважував. Комітет нормально працював під головуванням талановитого поета й перекладача Романа Лубківського, який намагався робити все, що було в його можливостях. Особливо старався підняти авторитет премії, регулярно інформував громадськість про діяльність Шевченківського комітету. Але й у нього опускалися руки. Він просив лише збільшити склад секретаріату, фінансування, виділити нове приміщення для Комітету, проте нічого цього не було зроблено. Це теж накладало певний відбиток на роботу голови, котрий бачив, що його не підтримують.

Усе завершилося зміною керівництва Шевченківського комітету. Я й далі наполягав на виконанні тих пропозицій щодо вдосконалення роботи Шевченківського комітету, які ми надіслали Президентові України ще за головування Романа Лубківського. Оновлений склад Комітету мене повністю підтримував.

¹Закінчення. Початок див.: СіЧ. – 2013. – № 4.

Журналісти запитували, чим привабили мене такі мистецькі постаті, як Роман Віктюк, Олег Скрипка чи Андрій Курков, котрі з моєї подачі ввійшли до складу Шевченківського комітету. Любов Голота на сторінках “Слова Просвіти” (19–25 лютого 2009 р.) дорікала мені за те, що Роман Віктюк жодного разу не вибрався з Москви на засідання Комітету, “не переобтяжував себе трудами в роботі високого журі” Олег Скрипка. Їхню присутність серед членів Комітету авторка пояснювала моїм “снобізмом”.

Справді, не зміг прибути на засідання Комітету Роман Віктюк, хоча дуже хотів висловити свою позицію й таємним голосуванням. Ми йому надіслали книжки претендентів, диски із записами музики, інші матеріали. А Олег Скрипка не був на останньому засіданні тому, що перебував на гастролях у Норвегії. І Роман Віктюк, й Олег Скрипка – яскраві творчі індивідуальності зі своїми незалежними поглядами на театр і на концертно-виконавську діяльність, тож який тут снобізм у запрошенні цих митців до складу Шевченківського комітету? Це було не “беззастережне схиляння перед модою, манерами, смаками”, а бажання, якщо хочете, необхідність бачити у складі Комітету діячів культури із власними естетичними смаками, оригінальними поглядами на стан і розвиток літератури й мистецтва. Мені, наприклад, подобалася гостра манера суджень Олеся Саніна, Сергія Тримбача, Ігоря Римарука, Тараса Федюка, Василя Герасим’юка, з великою цікавістю сприймав я міркування Андрія Куркова про критерії оцінювання художньої літератури в європейських країнах... Хочу наголосити: я свідомо запросив увійти до складу Шевченківського комітету таких, за тодішнім визначенням преси, “медійних персонажів, які мають і художній смак, і досить великий кредит довіри в культурно-мистецькому середовищі”, – Андрія Куркова, Тараса Федюка, Богдана Ступку, Олега Скрипку, Тараса Петриненка, Романа Віктюка, Кирила Стеценка.

Ми думали і про те, що Національній (Державній) премії імені Тараса Шевченка в галузі літератури й мистецтва скоро півстоліття. Її лауреатами ставали видатні письменники й митці. Утім відомо, що цілий ряд великих людей цієї нагороди так і не отримали за життя – хіба посмертно. Водночас неодноразово премію присуджували з різних кон’юнктурних міркувань, тож чимало імен лауреатів уже нічого не промовляють сучасному українцеві. Тому для нашого Комітету було важливо надати Шевченківській премії беззаперечного реноме чесною та заслуженою відзнакою. При цьому слід було враховувати й те, що за півстолітню історію Національної (Державної) премії України імені Тараса Шевченка було накопичено багато негативу – то були часи домінування ідеологічної кон’юнктури та обов’язкового врахування лояльності до комуністичного режиму кандидата на премію. Негласно було визначено, що основний критерій при виборі лауреата Шевченківської премії базувався на врахуванні передусім заслуг перед партією та народом. Проте було б великою несправедливістю не наголосити на ролі таких видатних письменників, як Олесь Гончар, Павло Загребельний, Борис Олійник чи Іван Дзюба, котрі, очолюючи Шевченківський комітет, обстоювали талановитих митців. Скажімо, поета Миколу Вінграновського “провели” через номінацію “дитяча література”, а Григора Тютюнника удостоїли звання лауреата Шевченківської премії лише через дев’ять років після смерті. Василь Стус також посмертно відзначений премією через шість років після загибелі в карцері спецтабору особливого режиму Пермської області. На жаль, цей “унікальний український винахід” – шанувати людину лиш після її відходу”, як зазначалося в журналі “Українська культура”, зумовлений колоніальним статусом України. Комуністичний режим суворо контролював відбір кандидатів на Шевченківську премію, і годі було національно свідомому, незалежному митцеві сподіватися на таке визнання.

Тому я також як багаторічний член Шевченківського комітету підтримував позицію Олеса Гончара, котрий обстоював доцільність присудження найвищої премії України тим митцям, які в умовах тоталітарної системи не могли навіть претендувати на звання лауреата Державної премії імені Тараса Шевченка. Так, лише через рік після відходу із земного світу лауреатами цієї премії стали Сергій Параджанов і Григорій Кочур, Іван Миколайчук і Володимир Маняк...

Тільки в часи “горбачовської перебудови”, в умовах послаблення комуністичного режиму, й особливо в незалежній Україні вдалося гідно оцінити творчість таких видатних літераторів із когорти шістдесятників, Гельсінської спілки та письменників української діаспори, як Ліна Костенко, Микола Руденко, Степан Сапеляк, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Надія Світлична, Людмила Семикіна, Василь Симоненко, В’ячеслав Чорновіл, Юрій Шевельов, Роберт Конквест, Леопольд Яценко, Опанас Заливаха, Іван Багряний, Борис Антоненко-Давидович, Михайлина Коцюбинська...

Поза сумнівом, є чимало лауреатів, імена яких майже нічого не промовляють сучасному українцеві, але так буває – де більше, а де менше – у переважній більшості премій світу. І в Нобелівській також. Тому досягти беззаперечного реноме чесної та заслуженої відзнаки надзвичайно важко. Я залишався категоричним противником нагородження за заслуги – тільки за нові твори, які, на думку експертів та членів Шевченківського комітету, стали найвидатнішими літературно-мистецькими явищами, вершинним духовним надбанням українського народу. Висока планка відповідальна й зобов’язує, інакше престиж Національної премії України імені Тараса Шевченка не врятувати, а головне – не піднести.

Мені було приємно чути думки членів Комітету щодо потреби реформувати сам підхід до визначення номінантів і переможців цього своєрідного творчого конкурсу. Наприклад, присуджувати Шевченківські премії лише за **нові** твори/книги певного року, а не за так звану сукупність можливих заслуг, для визнання яких існують інші державні відзнаки: ордени, почесні грамоти, довічні президентські чи урядові стипендії тощо. А також рішуче розділити мистецьке явище і поняття “хорошої людини”, що “зачекалася черги”, чим, ніде правди діти, не раз спекулювали в Комітеті.

До речі, новий голова Комітету Борис Олійник, якого з великими зусиллями вмовили очолити Шевченківський комітет, у статті “Первородний гріх?” також наполягає на необхідності “вдосконалення механізму добору і голосування кандидатів на відзнаку”, бо до цього зобов’язує “нинішній стан аморалізованого суспільства, яке вже не вірить в об’єктивні справедливі рішення” (Дзеркало тижня. – 2011. – 4 червня).

Я переконаний, що Шевченківський комітет у визначенні лауреатів 2009 року таку високу естетичну планку виставив. Нелегко було її “взяти”, але Комітет гідно повівся в цьому конкурсі – певна частина членів свідомо “наступила на горло власної пісні”. Ми керувалися ще старим Положенням про премію: висунення, опублікування списку кандидатур у пресі, громадське обговорення, звертання, клопотання, прохання – повний комплект усталених іще з радянських часів правил і зобов’язань. А надійшло до Комітету 68 подань. 28 претендентів із 68 висунуто ще 2008 року. Що робити? Як таку величезну кількість претендентів “освоїти” – перечитати, переглянути, переслухати?.. А члени Шевченківського комітету працюють безоплатно, на громадських засадах, кожен безмірно зайнятий... Усі погодилися: доведеться зробити суворий відбір, ризикуючи навіть когось недооцінити вже тим, що хтось із достойних і не потрапить до списку претендентів на найвищу державну нагороду. Певен, що так і сталося, але із 68 до участі в конкурсі на здобуття Національної премії 2009 року Комітет

допустив 19 творів і робіт (21 автор та виконавець). Це, до речі, представники дев'яти регіонів України та один іноземець (Київ, Івано-Франківськ, Вінниця, Кіровоград, Луганськ, Львів, Харків, Запоріжжя, Хмельницький, а також громадянин Словацької Республіки та громадянин України, який представляє інтереси України в Російській Федерації).

Відбувся III завершальний тур таємного голосування, якому передувало майже чотиригодинне обговорення кожного з 19 творів і робіт. Присутні 21 член Комітету (двоє не брали участі в голосуванні з поважних причин) таємним голосуванням визначилися – набрали необхідну кількість голосів 5 претендентів. Серед них – поет Павло Гірник за збірку поезій “Посвітається”. Це високої поетичної культури та національної гідності творчість, у якій органічно поєднано класичні шевченківські традиції з модерними тенденціями художнього мислення. Чи не одностайно віддали голоси члени Шевченківського комітету харківському художникові Віктору Гонтарову, живопис якого вкорінений у глибинних національних традиціях, оригінально розвинутих і збагачених творчим засвоєнням світового класичного мистецтва. Особливо вражає цикл “Мій Гоголь”, у якому національний дух і стиль самовираження геніального письменника переданий в оригінальному композиційному вирішенні й декоративно-колеристичному стилі талановитого художника.

Народний художник Віктор Наконечний у філігранно вивершених картинах ретельно, з особливою композиційною досконалістю відкриває родову пам'ять українського народу, велич і красу національного історичного буття, його духовну святість, заковану у звичаях, обрядах, казках і легендах, у релігійних святах і народних традиціях. Митець говорить мовою свого народу, свого краю – Поділля, відкриваючи нам велич, красу й естетичну цінність етнодуховної культури.

Народна артистка України Лариса Кадирова з винятковим творчим подвижництвом реалізовувала свій талант у жіночих образах багатьох моностав. Її спектаклі на малій сцені нашого славетного театру імені Івана Франка “Посаг кохання”, “Сара Бернар”, “Бути” та “Всі ми киці і коти” вражають натхненним перевтіленням актриси в долі та переживання героїнь. Очевидно, що члени Комітету тримали в пам'яті той феноменальний успіх Л. Кадирової, який вона мала завдяки образів Марії Заньковецької на сцені Львівського театру ім. М. Заньковецької. Понад 600 разів перевтілювалася артистка у свого кумира, життя і творчий стиль якого стали чи не ідеалом самовідданого служіння мистецтву. Але, безперечно, саме жіночі образи в моноставах акторки захопили членів Комітету, які й поцінували її гідно за явлення із глибокою мистецькою переконливістю образів видатних жінок.

Володимир Мельниченко у книжках-дослідженнях “Тарас Шевченко: “Моє перебування в Москві” та “На славу нашої преславної України (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський)” творчо поєднав ґрунтовну науку з вільною, розкутою манерою викладу, яка органічно вміщує авторську емоцію, особистісну оцінку, невимушену інтонацію. Ці та інші (про український слід на Арбаті, про перебування Михайла Грушевського в Москві...) праці доктора історичних наук Володимира Мельниченка відкривають і створюють духовний образ України в Росії, українську присутність у багатьох-багатьох історичних і культурних явищах і процесах російської дійсності. Новий шевченківський лауреат допомагає завдяки своїм архівним пошукам та науковим вивченням оцінити колосальні зусилля великих українців у московському просторі, спрямовані на гідне оприлюднення й авторитетне утвердження імені України.

Під час вручення премій новим лауреатам я як голова Комітету проголосив коротку доповідь:

Шановний Пане Президенте України!

Шановні пані й панове!

Ушанування високим іменем Шевченка митців за найвидатніші твори літератури й мистецтва, які є вершинним духовним надбанням українського народу, не лише викликають щирі почуття радості, а й спонукають до роздумів.

Радість від того, що Україна чує зболений переживанням долі українського слова, Шевченкового слова, долі України, тривожний голос Павла Гірника.

Тарасе Григоровичу,

годи мене муштрувати,

Водити рядками із небуття

в наемання.

Ну добре, не сталося долі,

повіялась хата –

Є на щодня.

Культатиму в слові.

Усе, що моє, відпозичу.

Із прірви у небо відпущу свої голуби.

Пусте і воляче терпіння, і пиха індича.

– Роби!

Такою ж безжалісною відповідальністю за свою творчу працю відзначається художник Віктор Гонтарів. Його біль і радість пульсують на полотнах, присвячених національній трагедії – Голодомору 1932–1933 рр., драматичній долі українського селянина, внутрішній роздвоєності славетного українця Миколи Гоголя, невимовній красі українського світу... Тут і міф, й оживлена легенда, і прискалене іронічне око вічності, і пісенно-поетичний голос суспільства...

Із глибини величного Поділля – із села Клембівки приніс нам Віктор Наконечний казково-фантазійний та водночас до солодкого щему душі знайомий, рідний світ духовного буття нашого народу.

Філігранно точно відтворює цей воістину народний майстер етнодуховний космос українця в буднях і святах, у radoцax і тривогах, у легендах і казках, у мріях та сподіваннях.

Майстерно перевтілюватися в образи славетних і зовсім звичайних жінок – від Марії Заньковецької й донни Анни до Сарі Бернар та легендарної героїні зі “Ста років самотності” Габріеля-Гарсія Маркеса Ремедіос Прекрасної – цим даром наділена Лариса Кадирова. Оригінальний талант народної артистки України й відкривається в магії втілення реального і уявного життя на сцені.

Уперше пройшов по Москві слідами великих українців – Тараса Шевченка, Михайла Щепкіна, Остапа Бодяньського, Миколи Гоголя, Михайла Грушевського історик і публіцист Володимир Мельниченко, який у своїх книгах майстерно поєднав науку з літературною творчістю, у розкутій манері викладу відкрив духовний образ України в Росії.

Усі вони, цьогорічні лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка, живуть і творять в ім'я слави України.

“Свою Україну любіть...” – заповідав Шевченко. Лауреат Його Високого Імені Павло Гірник для себе молитовно заповідає:

Не минайся, як тихі пісні за селом.

Як пекуча сльоза на щоці

Україно!

.... як Божа рука

над чолом

І перо крижане у руці.

Але тривога наша не гасне. Чому й досі далеко не всі “сини сердешної України” відживили у своїх душах, у своїх почуттях національну гідність та історичну пам'ять?

Минає 169-й рік від того дня, як з'явився друком "Кобзар" Тараса Шевченка – народилося велике, святе, тихе, добре, кротке Слово, котре Господь дарував національному генієві, аби той звільнив закутий у кайдани малоросійства і яничарства рабський дух.

І те Слово пішло "меж люди", пішло в Україну для того, щоб визволити, викликати з домовини думу вольную, щоб оті раби знову не впали в покірне заціпеніння, не перетворилися в "оглухлих" і "похилених". І що? Шевченко на сторожі коло їх поставив Слово, як і біля тих, хто допомагав перетворювати на рабів свого брата. Та вони, раби, підніжки, "няньки, дядьки отечества чужого" то приникли й мовчать, то й далі хиляться "як і хилились"! А які великі надії покладав Шевченко на Слово! Словом він поривався достукатися до свідомості ближнього, на Слово сподівався, прагнучи вберегти національну душу від імперської мутації, від національного знеособлення.

Слово в благоговійному величанні та спраглому осягненні його духовної сили – особлива любов і болісна турбота Шевченка-поета.

І сьогодні Шевченко посилає своє Слово й тим "народолюбцям" і "патріотам", які хизуються ліберальними поглядами та лише зрідка пафосним жестом притуляються до національних святинь. Хіба що заради того, аби погрітися біля святого вогню.

Та навіть і їх, тих, хто дере шкуру "з братів незрячих, гречкосіїв", Шевченко закликає до національного єднання. Поет і сьогодні благає:

Обніміться ж, брати мої, –

бо знає, до яких національних катастроф приводить внутрішній розбрат, політичні чвари, непомірні амбіції та чванство національних еліт.

Так, на словах обнімають ці брати "найменшого брата", але насправді нема того сподіваного "братерства братнього", не справилися надії поета, що вже минулася "срамотня давня година", розкувалися "заковані люде", братаються між собою й не шукають у чужому краю "того, що немає і на небі..."

Не так сталося, як заповідалося в "Дружньому посланні" до нас, нині сущих.

І досі внутрішні рабські кайдани сковують дух багатьох із нас, зневолюють нашу державотворчу енергію, і досі значна частина панівної верхівки України – ці лукаві сини окраденої землі ганебно паплюжать рідну мову, національну історію, традиції та звичаї й чомусь Господь не поспішає карати їх "за безчестіє, і зраду, і криводушіє", за службу ідолам "в чужих чертогах".

Та Шевченкове Слово ще огненно заговорить, ще візьметься пламенем і розтопить людські серця. Бо ми віримо національному пророкові:

*Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.*

* * *

Присудили тоді, 2009 року, члени Шевченківському комітету в перший рік своєї діяльності премії лише п'ятьом. Відповідально і, можливо, навіть суворо підійшов Комітет до відбору кандидатур на здобуття Шевченківської премії. Не можна сказати, що всі члени погодилися з таким результатом таємного голосування. Зокрема, Тарас Федюк назвав неприсудження премії талановитому новелістові Василю Портякові за книжку "У снігах" "естетичним злочином". Але те, що більшість була за присудження премії поетові Павлу Гірникові, не означає, що Василь Портяк не заслуговує на цю відзнаку. Відбулася довга й гостра дискусія, голоси поділилися, можна було присудити не п'ять премій, а сім або й десять, але за регламентом роботи Комітету не можна до безкінечності нарощувати кількість турів голосування. Цей конфлікт знову засвідчив те, що назріла вкрай потреба змінювати порядок присудження Шевченківської премії. І хоча ми всебічно обговорювали кожну з 19 кандидатур,

навіть провели два неформальних засідання, на яких у палких дискусіях кожен вивіряв свою позицію щодо творчості претендентів на звання лауреата, проте не змогли дійти узгодженої думки стосовно кількох справді достойних кандидатур. Через те виділені кошти на 10 лауреатів нам не вдалося використати, бо, повторюю, тільки половина залишилася як винагорода для п'яти переможців у конкурсі, а друга половина була повернута до бюджету. Це прикро вразило членів Комітету – ми просили, аби влада дозволила використати ці кошти на те, щоб гідно оприлюднити доробок яскравих творчих індивідуальностей, але на це Міністерство фінансів не погодилося. Сподівалися, що надалі ми все можливе робитимемо для того, щоб імена лауреатів Шевченківської премії були якнайширше розпросторені як в Україні, так і за її межами. Їхні книги мають бути видані великими накладками, художні полотна слід експонувати в кожній області, музика має звучати по радію, а телебачення вважало б за честь представляти нових лауреатів. Та без належного фінансування таку промоцію здійснити вкрай важко.

...Відбулися вибори нового Президента України. Шевченківський комітет подав на затвердження список нових лауреатів Національної премії, але Віктор Ющенко напередодні інавгурації Віктора Януковича 26 лютого 2010 року не підписав указ про присудження Шевченківської премії – переклав цю місію на свого наступника. Я не сумнівався, що указ буде підписано.

Не мав жодних побоювань стосовно Шевченківської премії–2010, бо за всі роки незалежності України ніхто із трьох президентів не вносив коректив у рішення Комітету. Щодо нової суми грошової премії, яку ми запропонували збільшити зі 180 до 200 тисяч гривень, то в новому, ще не затвердженому на той час бюджеті передбачалося 1 мільйон 300 тис. грн. Бракувало 700 тис. грн. Через формальності в день вручення Шевченківської премії лауреати не зможуть отримати грошову нагороду в повному обсязі. Ми, члени Комітету, урахували торішні досвід, коли присудили лише п'ять премій, тому 2010 року була максимальна кількість достойників – десятеро. Комітет отримав 51 подання. До завершального туру залишили 31 кандидатуру. Фінальне засідання виявилось напруженим, дискусія тривала багато годин, лауреатів визначили після трьох турів голосування. Не можу сказати, що всі роботи, які одержали премію, – беззаперечні. Хоча різножанровість ми зберегли. Нагороди, на жаль, не отримав жоден кінематографічний твір. Хоча претендентів було двоє: режисер Віктор Олендер із документальною кінотетралогією “Костянтин Степанков. Спомини після життя” та його колега Юрій Терещенко з документальним фільмом “Пейзаж після морю”. Поза нагородою, не набравши достатньої кількості голосів, залишилися й такі самотні та знакові постаті, як художники Олександр Дубовик, Олег Мінко й режисер і письменник Лесь Танюк, який номінувався із книгою “Мар’ян Крушельницький: школа образного перевтілення, заповідана Лесем Курбасом”, тернопільський поет Ярослав Павуляк...

Найсильніша конкуренція була в галузі “Театр” – змагалося чотири постановки. Серед них – вистава “Назар Стодоля” Національного драматичного театру ім. І. Франка. Чудовий спектакль “Солодка Даруся” створили молоді актори Івано-Франківського музично-драматичного театру ім. І. Франка. Але члени Комітету зупинили свій вибір на безсумнівній постаті актора Національного драматичного театру ім. М. Заньковецької Богдана Козака. Найбільшу кількість премій – чотири – отримали літератори.

Премії удостоїлася талановитий прозаїк Галина Пагутяк, яку висунув Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Її філософська інтелектуальна проза – зразок високого мистецького рівня. Ця оригінальна письменниця культивує універсальні цінності, занурюється у вічні проблеми, які хвилюють усіх. Ще одна лауреатка Оксана Пахльовська – талановитий науковець, відома

як політолог та культуролог, блискучий перекладач і чудовий публіцист. Її знають у світі. Славний поет із Чернігова Дмитро Іванов – із тонким ліричним епічним началом і зболеним почуттям, він живе долею українського села та України загалом. У нього – чітка національна позиція й водночас оригінальна, базована на шевченківській основі образно-стильова система. І четвертий лауреат – публіцист Михайло Андрусак, який у своїй трилогії зібрав і впорядкував сотні свідчень учасників національно-визвольної боротьби українського народу. Достойна справа. Думаю, члени Комітету усвідомлювали, що, вірогідно, це востаннє можемо удостоїти Шевченківської премії когось, хто взявся за тему УПА чи національно-визвольних змагань...

Мене запитували журналісти: “У культурному середовищі відзначають, що за час вашого голосування в Шевченківському комітеті премію почали присуджувати об’єктивно, що вже немає “кумівства”, відверто пролобійованих нагород... А на вашу думку, Комітет працює ідеально?”

Я відповів: “Ні... Можу подякувати членам Комітету за їхню максимальну об’єктивність: хоча кожен має свої вподобання, нам удається звести рішення до спільного знаменника. Закидів у необ’єктивності щодо лауреатів до нас бути не повинно. Але маю багато претензій і до себе, і до Комітету. Не так уявляв собі роботу на посаді голови... Мав задум змінити положення про роботу цієї структури, добитися більшого престижу премії... Мріяв побудувати Шевченківський дім – культурно-інформаційний і науково-дослідний центр, який мав би зв’язок із цілим світом. Хотів, аби Комітет не був заручником того матеріалу, який до нього надходить, а щоб його члени, які, хоча й працюють на громадських засадах, самі на основі експертних оцінок визначали достойників. Імена номінантів варто було би тримати в таємниці до останнього. А після нагородження лауреатів широко “розкручувати”; художні твори видавати багатотисячними тиражами та перекладати; спектаклями організовувати гастролі; фільми розсилати по міжнародних кінофестивалях...”

Але не так сталося, як гадалось. Я не сумнівався, що за нового президента склад Комітету зміниться. Для себе вирішив: не обійматиму більше цієї посади.

Тоді я ще сподівався, що у Віктора Януковича немає іншого шляху, крім як бути українським патріотом. Якщо ж він діятиме всупереч національним інтересам, то рано чи пізно настане час, коли не зможе залишатися на чолі держави. Надіявся, що Президент не піде проти “національного” курсу, підтримуватиме національні пріоритети. І навряд чи погодиться на те, щоб такі люди, як Д. Табачник, упроваджували в життя свою візію гуманітарної сфери. Бо нас, по-перше, більше. А по-друге, сам Янукович заявляв, що його курс – на об’єднання України, на консолідацію українського суспільства. Тому, гадав я, він шукатиме шляхів порозуміння і зближення з націонал-патріотичними силами. Адже іншого шляху стати всеукраїнським президентом у нього немає.

Моє рішення скласти із себе обов’язки голови Шевченківського комітету утвердили дві розмови з Ганною Герман – очільником гуманітарної політики в Адміністрації Президента України. Я від імені Комітету письмово звертався до Президента України з проханням збільшити суму грошової премії із 180 тисяч до 200 тисяч гривень, на що Ганна Миколаївна відповіла: “Ми – бідна держава, такої суми в бюджеті немає. Треба жити скромніше. Сам Шевченко жив скромно, жив у нужді, і для того, щоб його викупити з кріпацтва, російська інтелігенція збрала 2,5 тисячі рублів”. Заступник голови Адміністрації Президента України заявила, що цього року кожний лауреат одержить по 130 тисяч гривень. І додала, що занадто багато премій ми присуджуємо, бо ж он у Росії лише три премії в галузі літератури й мистецтва.

Я нагадав гуманітарієві Ганні Герман, що у викупі Шевченка брали участь і такі українці, як Євген Гребінка, Нестор Кукольник, Іван Сошенко та інші, тому

стверджувати, що тільки російські інтелігенти – честь їм і наша вдячність! – клопоталися долею талановитого художника, не зовсім справедливо. І взагалі, що за логіка? Якщо Шевченко бідував, то й сучасні митці мають жити в голоді й холоді? Щодо кількості премій, то справді, державних премій у Російській Федерації в галузі літератури й мистецтва три, але яка сума винагороди? 5 мільйонів рублів кожна. Це 166 тисяч американських доларів. Порівняйте з нашими винагородами: 130 тисяч гривень кожному лауреатові 2010 року. А ще відрахування... Нагадав також владному представникові бідної, нещасної України, у якій так нахабно і з торжеством почали розкошувати олігархи, що в тій же Росії Фонд державної премії РФ “Большая книга” вражає – 3 млн рублів. А ще є низка недержавних, але фінансово щедрих премій – “Національний бестселер”, “Російський Букер”... У Великобританії щороку оголошують переможців престижної Букерівської премії, а їх буває й шість, і вісім, і десять – як коли. У 2010 році було визнано шість головних претендентів на літературну славу–2010 і 150 тисяч фунтів стерлінгів. Наприкінці року буде оголошено ім'я переможця, а решта п'ять номінантів отримають по 2,4 тисячі фунтів кожен. Є й менш фінансово вигідні, такі як “Книга року Бі-Бі-Сі” – усього тисяча фунтів стерлінгів, але ж яка вона престижна.

Щоправда, авторитет премії не завжди визначає її фінансовий еквівалент. Якщо згадати, наприклад, Гонкурівську премію, то ніхто особливо не цікавиться, яка її грошова винагорода. Символічна. Якихось 11 євро. Але після удостоєння – європейська слава, престижні видавництва, переклади на іноземні мови...

Під час другої розмови з Ганною Герман я дізнався, що вручення Шевченківських премій 2010 року відбудеться не в Національній опері України, як це передбачено Положенням про Національну премію України імені Тараса Шевченка, а в Каневі. Не заплановано й традиційного виступу голови Шевченківського комітету, і взагалі, ухвалено рішення “засунути” Президента України подалі від громадськості – а раптом хтось щось вигукне, запротестує...

9 березня автобуси повезли членів Шевченківського комітету, нових лауреатів і членів Громадської гуманітарної ради при Президентові України до Канева. По всій трасі на кожній зупинці, на кожному повороті дубіли від холоду міліціонери – не дай Боже хтось раптом замахає руками чи виставить якийсь транспарант. На Тарасовій горі учасників дійства й журналістів ретельно обшукували із застосуванням рамок металошукача. Тиснява у приміщенні музею була така, що деякі лауреати не могли дістатися до середини – їх не пускала охорона. Вони волали, благали, нарешті, захекані й вимучені, потрапили до вестибюлю, поспішно задекорованого плакатами й рушниками, де й відбулося це прискорене вручення дев'яти премій десятком лауреатам. Мабуть, В. Янукович не знав достеменно, кому першому й за що саме він вручає Шевченківську премію. Цим першим у списку був Михайло Андрусак – автор документально-художньої трилогії про боротьбу Української повстанської армії “Брати грому”, “Брати вогню”, “Брати просторів”. А останньою була непримиренна, публіцистично гостра Оксана Пахльовська, яка не змогла особисто прибути з Італії для одержання Шевченківської премії за книжку публіцистики “Ave, Europa!”. Або не захотіла, і це вірогідніше, одержувати премію з рук Віктора Януковича. Тому й попросила-уповноважила заступника голови Комітету Марію Матіос одержати її диплом та медаль й оголосити надіслані нею “кілька слів про символічний аспект цієї винагороди”. Марія Матіос дуже хвилювалася – і було чого, але наважилася й зачитала, щоправда, з деякими скороченнями, слово Оксани Пахльовської. Президент України, як і його “служителі” в особі Ганни Герман, Лариси Скорик, Михайла Кулиняка та кількох депутатів-регіоналів, почувалися вкрай незатишно в цьому холодному вестибюлі, слухаючи такі інвективи:

“Україна – вкотре! – в облозі. В облозі риторики. Імітації. Обману. Насилля над її історією.

В облозі фальшивої любові до України і реальної до неї зненависті...

Презирливий його лазерний погляд на український політикум:

Раби, підніжки, грязь

Москви...”

Бліда від переживання, але горда з того, що зважилася на проголошення “кількох слів” від Оксани Пахльовської, Марія Матіос відійшла від мікрофона – наче спустилася з ешафота.

Тоді, виступаючи в Каневі, Президент України Віктор Янукович зробив і такий реверанс у бік національної інтелігенції: “В Україні буде розвиватися українська мова як єдина державна”, – хоча далі, по суті, перекреслив свої ж запевнення обіцянкою, що із запровадженням Європейської мовної хартії буде гарантовано захист прав російськомовних громадян. Що й виконав, підписавши 2012 року Закон України “Про засади державної мовної політики”.

Церемонія вручення премій відзначилася хіба тим, що швидко згорнулася – не було традиційного спілкування Президента з лауреатами, спільного фотографування, як і не було надано слова голові Шевченківського комітету. А це слово, за усталеною традицією, проголошували всі попередні голови Комітету. Не було жодних промов, виступів і в Національній опері України, де ввечері відбувся святковий концерт. Щоправда, туди прибув і В. Янукович, хоча, наскільки мені відомо, йому радили не робити цього, остерегаючись демонстративних вигуків чи якихось інших протестних акцій. Обійшлося. Ні в Каневі під час вручення Шевченківських премій, ні в Національній опері України, де традиційно виголошували (зазвичай чинні голови Комітету) слово про Шевченка, такої честі не було надано нікому. Ні Президентів України, ні тим більше голові комітету.

Я, звісно, приготував відповідну промову. Передбачав, що в Каневі, у цих “польових умовах”, де зібралися лише лауреати й наближені “до трону”, навряд чи мені дозволять прочитати коротку доповідь. Сподівався, що це буде можливим у Національній опері перед концертом. Там мали би вийти на сцену й нові лауреати, хтось із них, звісно, скаже кілька слів... Нічого подібного! Жодного слова, жодної згадки про лауреатів – тільки концерт. А мій виступ як голови Шевченківського комітету мав бути таким:

Шановний пане Президенте України!

Шановні пані та панове!

Минає сто дев'яносто шостий рік від того дня, коли Україна народила національного генія, якому судилося відкривати образним словом і живописним образом для кожного з нас Україну в собі.

“Свою Україну любіть...” – заповідав Шевченко, звертаючись до всіх українців – до мертвих, і живих, і ненароджених, – бо:

Нема на світі України,

Немає другого Дніпра...

Україною поет вимірював-вивіряв свої думи, мрії, надії на соціальну справедливість і духовне відродження рідного народу, його піднесення до висот самостійного історичного буття. Творчі злети Тараса Шевченка в царстві думки і духу – від великої любові до України.

Я так її, я так люблю

Мою Україну убогу,

Що проклену святого Бога,

За неї душу погублю!

Глибинне національне почуття поета-християнина на якусь мить заступає релігійне почуття, бо сплюндрована батьківщина й окрадені земляки

його так болісно защемили співпереживанням його душу, що крик відчаю й несамовитого гніву долітає до небес.

Шевченко повсякчасно віє розмову з Богом, то благаючи його звернути свій погляд на Україну – не одвертатися “од сльоз наших” та не забувати нашої скорби, то дорікаючи Господові за те, що він не подає віщого знака, не посилає українському народу благословіння на визволення.

Смирилася душа наша,
Жить тяжко в оковах!
Встать же, Боже,
поможи нам
Встать на ката знову.

Та доки лукаві хваляться неправдою, доки лихі й горді зневажають Божу славу, доки люди заковані “во тьмі і неволі”, його, народного поета, апостольська місія нести до людей слово істини. Істини національної та істини вселюдської. Шевченко просить Бога благословити його на величну місію “святую правду возвістити!”. А для цього йому, поетові, необхідно воскресити Слово й наповнити його новим змістом – новою, очищеною від скверни, правдою.

Господь посилає на землю Пророка з великої любові до праведних людей, аби той огнем правди розтопив замерзлі душі. Ця правда тяжка, пекельно гостра, неприємна, але тільки жива, щира, правдива розмова пророка з людьми здатна накликати

Не ветхеє, не древле слово
Розтліннеє, а слово нове,
яке й “між людьми криком пронесе” святую правду.

Тарас Шевченко апостольську місію пропикати огнем правди приспану національну свідомість здійснив.

Безмежно люблячи свій багатостраждальний народ, поет з особливим болем переживав змирення “синів сердешної України” зі своїм принизливим колоніальним становищем, зі своєю покірною готовністю носити крижані кайдани громадянської пасивності та національної зневіри.

Це ж до них, своїх земляків-українців, і до наших сучасників, які сьогодні “кайданами міняються, правдою торгують. І Господа зневажають”, звертався із пророчим застереженням Шевченко:

Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся!..

Та чи торкнеться бодай легким крилом гнівна, сповнена великого болю і глибокого обурення Шевченкова муза сумління тих, хто зраджує Україну, хто заразився “криводушієм” задля власної гордині, задля вивищення в кар’єрному егоїзмі, задля власного збагачення?

Шевченко не сумнівався: той, хто залишається байдужим до пророчих застережень, рано чи пізно, але буде покараний за свою духовну глухоту, моральну ницість та світоглядну незрячість. Але до тих, котрі “орють лихо, лихом засівають”, неправді поклоняються, слово правди не доходить.

Проте Шевченко не впадає у відчай, не змирюється з тим, що значна частина українства заради маєтків, чинів, нагород, цинових гудзиків відмовилася від свого роду й народу, національної честі й гордості, любові й поваги до рідної мови, культури, звичаїв і традицій.

Від великої любові до України й невтишимого болю за Україну наповнюються слова поета гнівом і ненавистю, скорботою й гірким осудом:

Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Украйно!
Бездітна вдовице!

Чи здатна сучасна політична та бізнесова еліта України перейнятися моральною відповідальністю за власні гріхопадіння та самозради і здійснити ту самооцінку, наслідком якої мало би бути усвідомлення своєї персональної та колективної відповідальності за долю України? Важко сказати. Навряд.

Наш народ болісно переживає роз'єднаність, незбратаність національної еліти, продажність її частини, принизливу, нищу її налаштованість прислужувати сильнішому, особливо недавньому колонізаторові з півночі, фарисейську покору й національне відступництво – усе те морально ганебне, що було прищеплено в часи невільництва і що розтліває сьогодні націю в умовах несформованості національної свідомості.

Молюсь, Господи, внуши їм

Уст моїх глаголи, –

благав Шевченко в “Давидових псалмах”, бажаючи трудящим людям, доброзичливим рукам, робочим головам любові, злагоди, сердечного раю на їхній окраденій землі.

Але як внушити глаголи пророчих уст тим, хто бачить жорстоку несправедливість, соціальне приниження та національне упослідження найменшого брата й мовчить, коли гнів, біль і співчуття мали б розривати їхні серця?

Шевченко намагався налякати тих, хто не злюбив свого убогого брата, знущався й дер шкуру “з братів незрячих, гречкосіїв”, усенародним кривавим апокаліпсисом, жахав Божим судом і земною карою розкутого люду, прагнув усовістити злоторящих майбутнім пролиттям крові їхніх дітей, прокляттям у народній пам'яті. Водночас поет обдумував, як уселити в українські душі “єдиномисліє” і “братолюбіє” – витворити національну згоду і єдність.

А всім нам вкупі на землі

Єдиномисліє подай

І братолюбіє пошли, –

звертався Шевченко до Бога за рік до смерті. Свою апостольську місію нести слово істини до свого народу Тарас Шевченко виконав. Він посвятив себе пробудженню національної самосвідомості українського народу, плеканню національної гідності та прищепленню ідей демократизму, народного самоврядування, історичної правди, волі, свободи. Поет своїм натхненним словом долав глуху стіну духовно-національного відчуження української еліти від рідного народу, без єдності якої з нацією не “встане Україна”, не “розвіє тьму неволі”, не засвітить “світ правди”.

Нам іще слід докласти багато зусиль для того, щоб завершити будівництво того національного храму єднання й гармонії, духовний і моральний фундамент якого заклав Тарас Шевченко, заповідаючи:

Обніміться ж, брати мої,

Молю вас, благаю!

* * *

Через кілька днів відбулася ще одна зустріч із Ганною Герман, під час якої я висловив свою незгоду з рішеннями, ухваленими в Адміністрації Президента України, зокрема щодо зменшення суми винагороди, місця вручення Шевченківських премій, а також підписання Віктором Януковичем так званих Харківських угод, згідно з якими Україна передає Росії чи не в повне розпорядження Севастополь і українську частину Чорного моря. Тоді я ще раз наголосив на тому, що складаю повноваження голови Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Я також відмовився ввійти до складу Громадської гуманітарної ради – це двічі пропонувала мені Ганна Герман. У думках я повторив для себе Шевченкові слова, які поет уклав в уста царя Давида:

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.

...Чому я на початку цих спогадів згадав про встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку у Вашингтоні? Бо світове українство всупереч протестам із боку тоталітарного Радянського Союзу так ушанувало свого духовного пророка з нагоди 150-річчя від дня його народження. Зібрали українці 424 122 долари (майже півмільйона!) – і домоглися встановлення монумента у столиці Сполучених Штатів Америки. Цим увічненням у центрі Вашингтона пам'яті Великого Українця світові було донесено, що Україна, український народ має в особі Шевченка генія національної та світової культури. Цей пам'ятник символізував незбориме поривання українського народу до свободи й незалежності. Символічним став той факт, що коли закладали перший камінь до підніжжя пам'ятника Шевченкові, то була спеціально доставлена з музею лопата, якою користувалися, готуючи підмурівки для монументів Вашингтонові та Лінкольну – видатним будівничим американської держави.

Творіння мало ще тоді знаного скульптора, українця за походженням Леоніда Молодожанина (Лео Мола) зразу ж набуло символічного значення, бо молодий, рвйний Шевченко випромінював віру й надію в постання незалежної України й символізував звільнення, свободу й незалежність усіх поневолених народів.

Мимоволі починаєш стривожено задумуватися над тим, як Україна відзначить найближчий ювілей поета. Ще 11 червня 2010 р. Указом Президента України утворено Координаційну раду з питань підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка на чолі з Президентом України Віктором Януковичем – Головою Координаційної ради. Але цей орган так жодного разу й не зібрався на своє засідання.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 167-р затверджено План заходів із підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка та 150-річчя від дня його перепоховання; 5 квітня 2012 р. відбулося засідання Громадської гуманітарної ради з питань підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка під головуванням Президента України В. Януковича, видано й Указ Президента України від 11 квітня 2012 р. №257/2012 “Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка”... Здавалося б, є підстави надіятися, що цей величний ювілей буде гідно підготовлений і проведений. Але... Уже двадцять років Національна академія наук України домагається розв'язати з допомогою держави надзвичайно важливу проблему –

будівництво “Шевченківського дому”, у складі якого був би центр збереження рукописних фондів класиків української літератури, серед яких фонд №1 – Фонд Тараса Шевченка. Саме в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України перебуває майже вся рукописна спадщина митця. Як й Івана Франка, Лесі Українки та багатьох-багатьох класиків української літератури. А відповідного архівосховища немає.

Кожний президент незалежної України підтримував цю ідею створення науково-дослідного й культурно-інформаційного центру “Шевченківський дім”, видано спеціальні укази, доручення Кабінетові Міністрів України, визначалися терміни початку будівництва і його завершення, але нічого не було зроблено. Про це я говорив на засіданні Громадської гуманітарної ради 5 квітня 2012 р. Президент України Віктор Янукович підтримав мене й запевнив, що бодай архівосховище для збереження рукописної спадщини Т. Шевченка та інших видатних українських письменників буде збудоване до 200-річчя великого Кобзаря. Але це доручення чомусь не потрапило до Указу Президента України від 11 квітня 2012 р. Замість доручення щодо будівництва Науково-дослідного й культурно-інформаційного центру “Шевченківський дім” у цьому документі з’являється доручення Кабінету Міністрів України щодо “розроблення та затвердження державної цільової програми “Шевченківський дім”. Дивна, незрозуміло ким здійснена підміна.

Годі й говорити про те, що укази й доручення попередніх Президентів України традиційно кожна нова влада ігнорує, не виконує. Зокрема, Указ Президента України “Про створення науково-дослідного і культурно-інформаційного центру “Шевченківський дім” від 16 червня 2006 року, №528/2006 в уряді України й не згадують. Ніхто, вочевидь, не збирається його виконувати. А в Указі Президента України В. Януковича немає навіть згадки про створення “Шевченківського дому”, у якому передбачалося функціонування Центру збереження рукописних фондів класиків української літератури та видань літературної спадщини з відповідними архівосховищами, міжнародного науково-дослідного центру з питань взаємодії зі світовим українством, а також утворення при ньому музею пам’яток писемності української літератури XIV–XX століть. Там, у “Шевченківському домі”, мав би розміщуватися Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Комітет із Національної премії України імені Тараса Шевченка... Але, як кажуть, “віз і нині там”. Навіть не вдається добитися виділення в держбюджеті кількох мільйонів гривень для фінансування проектно-будівельних робіт майбутнього “Шевченківського дому”. Не заслужив поет у незалежній Україні, яку він так вимріявав, вистраждав і заради котрої передчасно пішов із життя, на те, щоб його рукописну спадщину належно зберігали, вивчали й видавали.

І як тут не згадати пророчі слова Великого Кобзаря, викарбовані на його пам’ятникові у Вашингтоні:

Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Сподіваймося. Разом із Шевченком. В ім’я Шевченка.

Отримано 18 березня 2013 р.

м. Київ